I. Sosyal Psikoloji Kongresi

Dindarlık Biçimleri ve Laiklik-Şeriat-İktidar Partisi Temsilleri

Mehmet Karasu[a1], Sercan Karlıdağ[b], Melek Göregenli[c]

[a]*Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Psikoloji Bölümü*
[b]*Psikolog*
[c]*Ege Üniversitesi, Psikoloji Bölümü*

Öz

Dindarlık farklı görünümleri olan ve çok katmanlı bir içerikte inşa edilen bir olgudur. Buna göre dindarlığın nasıl inşa edildiğini ve dinle farklı ilişkilenme biçimlerini tespit etmek önemli görünmektedir. Bu çalışmanın amacı, bir grup dindar katılımcının laikliğe, şeriata ve iktidar partisine yönelik algı ve değerlendirmelerini dindarlık biçimleri çerçevesinde ve sosyal psikolojik bir yaklaşımla incelemektir. Bu amaçla, yaşları 20 ile 71 arasında 50 katılımcıyla (19 kadın-31 erkek), yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın katılımcıları, çeşitli dini cemaat, tarikat ve bu toplulukların dışındaki farklı gruplardan oluşmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda, sosyodemografik özellikleri öğrenmeye yönelik sorular; dinin, dindarlığın, laikliğin, şeriatın ve iktidardaki partinin değerlendirilmesine dair açık uçlu sorular yer almaktadır. Araştırmadan elde edilen veriler tematik içerik analizi ve söylem analiziyle incelenmiştir. Katılımcıların ayrı ayrı ve bir bütün olarak söylemleri; referans çerçevesi, diğerine bakış, değişime direnç düzeyi, parçaya/bütüne bakış ve sonuç/süreç yönelimi gibi parametrelere göre incelenerek üç dindarlık biçimi ayırt edilmiştir: radikal dindarlık, muhafazakâr dindarlık ve ontolojik/bütünsel dindarlık. Radikal dindarlar genel olarak iktidar partisi ve laikliği "din dışı" olarak ele alırken, şeriatı "değişmez kanunlar/kurallar", "Kuran'ın hükümleri" ve "bir yönetim şekli" olarak değerlendirmişlerdir. Muhafazakâr dindarlar, iktidar partisini "İslam'a hizmet eden bir hareket"; laikliği "din ve vicdan özgürlüğü", "gerçek dindarlığın teminatı" veya "dini kontrol eden bir sistem"; şeriatı ise "insanı terbiye eden kurallar bütünü" olarak ifade etmişlerdir. Ontolojik/bütünsel dindarlık biçimindeki dindarlar ise iktidar partisi, laiklik ve şeriat arasında bir gerilim ya da çatışma aramak yerine bu yapıları bir bütün şeklinde değerlendirerek aralarında bir uyum arama eğilimindedirler. Bu bulgulara ek olarak, laiklik temsillerinin laikliğin "hayata geçirilmesindeki problemler", "İslam'la bağdaşmaması" ve tarihsel kökleri açısından "Fransa'da doğmuş olması ve dinin içeriğiyle olan açmazları" gibi temalarla inşa edildiği görülmüştür. Yine şeriatın dindar olmayanlar nezdindeki olumsuz çağrışımlarına getirilen eleştirel yaklaşımlar da dikkat çekici bulgular arasında değerlendirilebilir. Araştırmanın sonuçları, dini inançlar temelinde aidiyet grupları oluşturma süreçleri ve dini aidiyetler temelinde diğer sosyal kimliklerle ilişkilenme sürecindeki algılar açısından, Sosyal Kimlik, gruplararası ilişkiler ve Sosyal Temsiller literatürü çerçevesinde tartışılmıştır.

© 2016 Bu tam metin, 17-18-19 Kasım 2016 tarihlerinde, Başkent Üniversitesi, Psikoloji Bölümü ev sahipliğinde düzenlenen I. Sosyal Psikoloji Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: dindarlık biçimleri, şeriat, laiklik, sosyal kimlik, sosyal temsiller

[1] *Yazışma adresi: karasuumehmett@gmail.com*

TYPES OF RELIGIOUSNESS AND REPRESENTATIONS OF SECULARISM-SHARIA AND THE RULING PARTY

Abstract

Religiousness is a fact which has diverse appearance and is constructed in context of various dimensions. Accordingly, it seems important to understand how different religiousness forms are constructed. This research aims to study a group of religious participant's perceptions and evaluations about secularism, sharia and the ruling party within the frame of types of religiousness through a social psychological perspective. For this purpose, in-depth interviews were conducted using a semi-structured interview form including 50 participants aged between 20 and 71 (19 female-31 male). Participants consisted of various religious communities, sects and also different groups outside of these communities. The semi-structured interview form has questions which aim to find out socio-demographic characteristics where open-ended questions are about the evaluation of religion, religiousness, secularism, sharia and the ruling party among the participants. The data obtained from the study were analyzed by thematic-content analysis and discourse analysis. Three types of religiousness, in participants' discourse as a whole and separately, were distinguished by examining them according to parameters such as reference frame, view from the other, level of change resistance, view to piece/whole, and result/process orientation: radical religiousness, conservative religiousness and ontological/holistic religiousness. While radical religious people considered ruling party and secularism as "out of religion", sharia was considered as "immutable laws", and "the provisions of the Qur'an" as "a form of government". Conservative religious people have expressed the ruling party as "a movement which serves Islam"; Secularism as "freedom of religion and conscience", "assurance of true religiosity" or as "a system of religious control"; and saw the sharia as "the whole of the rules that govern the human being." As for that, the participants who belonged to a more ontological/holistic approach to religiousness, tend to seek a harmony among these concepts, instead of looking for a tension or conflict between the ruling party, secularism and sharia, rather, they evaluate them as a whole. In addition to these findings, it was seen that the representatives of secularism were constructed with themes such as "the problems of passing the laicism", "the incompatibility with Islam" and in terms of its historical roots, "the idea being born in France and the dilemmas with the content of religion". Critical approaches to the negative connotations of sharia to non-religious people can also be regarded as remarkable findings. The results of the research have been discussed within the framework of Social Identity, intergroup relations and the Social Representations literature.

©2016 This abstract was derived from the full text which was presented as a paper at the 1st Social Psychology Congress organized by Başkent University, Department of Psychology on November 17-19, 2016.

Keywords: types of religiousness, sharia, secularism, social identity, social representations

Dindarlık Biçimleri ve Laiklik-Şeriat-İktidar Partisi Temsilleri

Bir dini inançla özdeşim kurmak ve o dini inancı yaşamın içine taşımak farklı biçimlerde gerçekleşebilir. Dinle ilişkilenmenin farklı biçimleri farklı dindarlık anlayışlarını doğurmaktadır. Sosyal psikolojik bir bakış açısıyla dindarlık biçimleri sadece dini inançların kendi bütünlüğünden değil, aynı zamanda insanların hayata ilişkin referans çerçevesinden, diğerine bakış tarzından, değişime olan direnç düzeyinden, hayatın, parçalar şeklinde veya bir bütün olarak değerlendirilmesinden ve son olarak yaşananların sonuç ya da süreç yönelimine göre ele alınmasından etkilenmektedir. Buna göre dindarlık farklı görünümleri olan ve çok katmanlı bir içerikte inşa edilen bir olgudur. Bu açıdan dindarlığın nasıl inşa edildiğini ve dinle farklı ilişkilenme biçimlerini tespit etmek önemli görünmektedir.

Cumhuriyet tarihi boyunca dindar kimselerin siyasal alana ilişkin kavramlara bakış tarzları ve bu kavramları değerlendirme biçimleri bir ölçüde sorunlu olmuştur. Ülkenin üzerine kurulduğu ilkelerin bir kısmı, verili dini repertuarla çelişkili ya da tezat olarak değerlendirilmiştir. Bu kriz dönem dönem etkisi azalsa da özellikle 'din ve laiklik' tartışmalarında yüzünü göstermeye devam etmektedir. Toplumsal hayatın sürekli değişmekte ve dönüşmekte olan koşullarına karşılık, dini yaşantıya ilişkin kuralların ve yapının değişmeyeceğine yönelik inanç, yaşanan krizlerin başlıca nedenleri arasında değerlendirilebilir. Dindarlar, siyasal alana ilişkin ve kendileri için daha önceden aşina olunmayan kavramları bilindik ve anlaşılır kılmak için, dinsel bir repertuara ve yukarıda bahsedilen parametrelere (bkz. referans çerçevesi vb.) dayanarak sosyal temsiller oluşturmaktadırlar.

Sosyal Temsiller Kuramı

Sosyal temsiller kuramı, insanların yaşadıkları dünyayı anlamlandırma ve yorumlama ihtiyacı hissederek, kavramlar ve olgulara dair bir ortaklık içine girdiğini öngörmektedir. Kurama göre daha önceden bilinmeyen, karmaşık bir olgu ya da kavramın bilindik ve basit bir şekilde anlamlandırılması ve tanımlanması için o olguya ya da kavrama dair ortaya konan mesajlar sadeleştirilir, mecazlarla ve aşina olunan kavramlarla ifade edilmeye çalışılır (Moscovici, 1984, 1988). Sosyal temsiller, günlük konuşmalarla ve iletişim kanallarıyla oluşur, şekillenir, değişir ve yayılır. Basit bir alıcı-verici iletişiminin ötesinde, bir amaca hizmet eder ve insanların birbirlerini anlamasını, olan bitenleri anlamlandırmasını sağlarlar (Moscovici, 1994). Sosyal temsiller, genel bir tanımlamayla, etkileşimler yoluyla üretilen ve insanlar tarafından paylaşılan anlamlar, inançlar, imajlar, kavramlar, kanaatler ve enformasyonlardır (Parker, 1987), diğer bir deyişle "sağduyu bilgisinin günümüzdeki karşılığıdır" (Moscovici, 1981, s. 181).

Sosyal temsiller kuramına göre tanıdık olmayanı tanıdık kılma süreci iki mekanizmanın işlemesiyle mümkündür: demirleme ve nesneleştirme. Demirleme (anchoring), bilinmeyenin tanıdık bir çerçeveye oturtulması sürecidir (Wagner ve ark., 1999). Bu süreçte bilinmeyen sınıflandırılır ve isimlendirilir, böylece anlamlandırılarak tanıdık hâle getirilir (Parker, 1987). Diğer mekanizma olan nesneleştirme (objectifiying) ise düşünce düzleminde soyut olarak bulunan bir şeyi, fiziksel dünyadaki bir nesneye aktarma diğer bir deyişle nesnel bir gerçekliğe dönüştürme sürecidir (Augoustinos, Walker ve Donaghue, 2014).

Farklı dindarlık biçimlerine sahip insanların, çeşitli siyasal olgu veya kavramlara ilişkin temsillerinin bir yandan dini aidiyetliklerini yeniden şekillendirdiği, diğer yandan kendilerinden farklı sosyal kimlikleri olan insanlarla ilişkilenme sürecini farklı biçimlerde etkilediği düşünülmektedir.

Sosyal Kimlik Kuramı

İnsanların dini inançlarla ilişkilenmesi ve bu ilişkilenmenin gruplararası ilişkilerdeki etkileri sosyal kimlik kuramı ile incelenebilir (Tajfel ve Turner, 1979). Kurama göre insanlar kendilerini ve sosyal çevrelerini, bir takım bilişsel ve motivasyonel ihtiyaçlar (düzen arama, kişinin kendisi hakkında olumlu bir imaja sahip olma vb.) nedeniyle sınıflandırma eğilimindedir. İnsanların kendilerini sınıflandırarak bir gruba (veya gruplara) dâhil olması o grupla özdeşleşmesini kolaylaştırmaktadır. Bu özdeşleşme sonucunda ise o gruba ilişkin sosyal kimlik oluşmakta ya da gelişmektedir (Tajfel, 1982, Tajfel ve Turner, 1986). Sosyal kimlik kuramına göre insanlar kendi gruplarıyla, diğer gruplar arasında birtakım karşılaştırmalara giderek, olumlu sosyal kimlik oluşturmak istemektedirler (Tajfel, 1982). Dâhil olunan grubun olumlu özellikleri arttıkça, olumlu bir sosyal kimlik meydana gelmekte ve bu sürece bağlı olarak insanlar kendilerini daha değerli hissetmektedirler (Tajfel ve Turner, 1986). Bunun yanında ait olunan grubun diğer gruplardan daha iyi olduğuna inanılması, kendi grubunun lehine yanlı davranmayı ortaya çıkarabilmektedir (Tajfel ve ark., 1971).

Sosyal kimlik kuramı (Tajfel ve Turner, 1979), gruplararası ilişkileri insanların ihtiyaçları ve motivasyonlarına odaklanarak çalışırken; sosyal temsiller kuramı kişilerarası süreçler temelinde sosyal temsiller (Moscovici, 1981) adı verilen *sağduyu* sistemleriyle insanların yaşadıkları dünyaya nasıl anlam verdiklerini ve onu yorumladıklarını açıklamaya çalışmaktadır. Ancak sosyal kimlik ve sosyal temsiller arasında karşılıklı dinamik bir etkileşim söz konusudur. Örneğin, sosyal temsiller grubun menfaatlerini, amaçlarını ve sınırlarını belirginleştirirken, sosyal kimlik süreçleri kişinin benimsediği temsilleri belirlemektedir (Breakwell, 1993). Ayrıca bir gruba ait olan insanlar sadece bir sosyal temsili paylaşarak bile, ortak bir 'dünya görüşüne' sahip olmuş olurlar ve bu durum grup kimliğinin oluşmasına ve sürdürülmesine katkıda bulunur (Moscovici ve Hewstone, 1983). Bu çalışmada farklı dindarlık biçimlerinin nasıl inşa edildiği sosyal kimlik ve sosyal temsiller kuramları temelinde araştırılmıştır.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini İzmir, İstanbul ve Denizli şehirlerinde yaşamakta olan 20 ile 71 yaş aralığındaki 50 katılımcı (19 kadın, 31 erkek) oluşturmaktadır. Katılımcılar çeşitli dini cemaat/tarikat ve bu toplulukların dışındaki dindar kişilerden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Sosyo-demografik bilgi formu: Katılımcıların yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey gibi sosyo-demografik bilgilerinin öğrenilmesi için hazırlanmış olan formdur.

Yarı yapılandırılmış görüşme formu: Yarı-yapılandırılmış görüşme formunda, dinin, dindarlığın, laikliğin, şeriatın ve iktidardaki partinin değerlendirilmesine yönelik açık uçlu sorular yer almaktadır.

Ses kayıt cihazı: Araştırma süresince gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin kaydedilmesi amacıyla 3 adet ses kayıt cihazı kullanılmıştır.

İşlem

Derinlemesine görüşmeler yüz yüze, birbiri arasında tutarlılığın sağlandığı ilk yazarın kendisi ve 2 Psikoloji Bölümü öğrencisi olmak üzere 3 ayrı araştırmacı (2 kadın 1 erkek) tarafından gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde katılımcıların izinleriyle ses kaydı alınmıştır. Görüşmelerin katılımcıların kendilerini güvende ve rahat hissedebilecekleri, sessiz ortamlarda yapılmasına özen gösterilmiştir. Görüşmeye başlanmadan önce, katılımcılara çalışmayla ilgili kısa ve anlaşılır tanıtıcı bilgiler verilmiş; sonrasında, bilgilendirilmiş onam formu imzalatılarak derinlemesine görüşmeler başlatılmıştır.

Görüşme süreleri, 30 dakika ile 2 saat arasında değişmektedir. Bazı kadın katılımcıların dini hassasiyetleri ve kendini açma davranışlarında olumlu yönde etkili olacağı düşüncesiyle kadın katılımcılarla görüşmeler çoğunlukla kadın görüşmeciler tarafından yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler tematik içerik analizi ve söylem analiziyle incelenmiştir.

Bulgular/Çözümleme

Görüşme metinleri söylemsel açıdan katılımcıların hayata ilişkin referans çerçevesi, diğerine bakış tarzı, değişime olan direnç düzeyi, hayatın parçalar şeklinde veya bütün olarak değerlendirilmesi ve son olarak yaşananların sonuç ya da süreç yönelimine göre ele alınması gibi parametrelere göre incelenmiştir. Buna göre üç dindarlık biçimi ayırt edilmiştir: radikal dindarlık, muhafazakâr dindarlık ve ontolojik/bütünsel dindarlık. Aşağıda dindarlık biçimlerinin değerlendirme parametreleriyle olan ilişkisi *Tablo 1*'de sunulmuştur.

Tablo 1. Dindarlık Biçimlerinin Değerlendirme Parametreleriyle İlişkisi

	Referans Çerçevesi	Diğerine Bakış	Değişime Direnç Düzeyi	Parça-Bütüne Bakış	Sonuç-Süreç Yönelimi
Radikal Dindarlık	Kuran ve Sünnet	Hoşgörüsüz	Yüksek	Parça Odaklı	Sonuç
Muhafazakâr Dindarlık	Kuran, Sünnet, Kültür	Koşullu Hoşgörü	Yüksek veya Orta	Kültür temelli Parça Odaklı	Sonuç ve Süreç
Ontolojik/Bütünsel Dindarlık	Ortak/Evrensel İyilik-Kötülük	Hoşgörülü	Düşük veya Yok	Bütüne Odaklı	Süreç

1) Radikal dindarlık

Radikal dindarlık şeklinde isimlendirilen gruba dâhil edilen katılımcıların referans çerçevesi *Kuran ve sünnet* olarak işaretlenmiş ve bu katılımcılarda, din, çoğu söylemde "hayatı şekillendiren bir yapı" olarak temsil edilmiştir. Ayrıca söylem örneklerinde değişime direnç, diğerine hoşgörüsüzlük ve sonuç yöneliminin baskın olduğu görülmektedir. Radikal dindarlık biçimine ilişkin söylem örnekleri aşağıda verilmiştir:

Din benim için ne anlama geliyor? Tamamen bir yaşam tarzı. Yani bizim oturuşumuzdan kalkışımızdan, hatta çok affedersin helâya girip çıkışımıza kadar bize anlatılan öğretilen bir yaşam tarzı. Yani burada Allah-ü Teâlâ bize işte Kuran-ı Kerim vasıtasıyla anlatmış. Hani demiş şöyle şöyle yapacaksın, şunu şunu istiyorum, şunu şunu yasaklıyorum, şunu şunu haram kıldım bunu helal kıldım bu şekilde yaşayacaksınız diye buyurmuş olduğu emirleri yasakları kendi hayatımıza inşa etmek, geçirmek kendi hayatımıza.

(47. Kadın, 29 yaşında, Ev hanımı)

(Mesela) ikiyüzlülük olarak bakıyorum ateizme. İnandıkları ile söylediklerinin farklı olduğunuz düşünüyorum. İkiyüzlülük olarak görüyorum. Aslına bakarsanız onlar bir yarayıcıya inanmadıklarını iddia etmelerine rağmen başları dara düştüklerinde ilk sığındıkları da yine bir yaratıcı oluyor ... Ya şimdi ben (bir ateistle) bir arada bulunabilirim. Onla arkadaşlıktan ziyade bir amaç çerçevesinde bir araya gelmek bizler için zordur biliyorsunuz. Müslüman(ca) bir amaç çerçevesinde birlikte olunabilir ama arkadaşlık farklı bir şeydir çünkü bizim arkadaşlarımız Resulullah'ın emriyle hayırlı, iyi arkadaşlar olmak zorunda. İslam dini mensubu olması gerektiğinin bir ifadesidir. Yani bizim

arkadaşlarımız bizden olan kimseler olmak zorunda. Biz dinimizin karşıtı olan kimseleri arkadaş, dost edinemeyiz. Ve bize yasaklanmıştır Resulullah tarafından da Allah azze ve celle tarafından da yasaklanmıştır. Onlarla arkadaş olmaktan ziyade fikir alışverişinde bulunabilirim. Fikir verebilirim en azından, almasam da. Fikir almasam da fikir verebilirim.

(33. Kadın, 39 yaşında, Ev hanımı)

Kuran-ı Kerim'de de açıklanmaktadır. Lut kavminin helaki. Eşcinsellik zaten onunla eşdeğerdedir. (...) Efendim Kuran-ı Kerim'de bakıyorsunuz, kadın ve erkek arasındaki muaşeretleri, münasebetleri ne şekilde olması gerektiğini açıklıyor. Efendim, namaz hususunda bakın erkek kulak memelerine elini değdiriyor, kadın omuz hizasını geçmiyor, vücut hatları belli olmasın diye. Kadına diyor erkeğin giydiği giysiyi giyme, erkeğe diyor sen kadının giydiği giysiyi giyme. Niye? İşte eşcinselliğin önünü kesmek için.

(23. Erkek, 54 yaşında, İmam)

Radikal dindarlık inancının "şeriat" kavramını ele alış biçimleri incelendiğinde "İslam hukuku", "değişmez kanun ve kurallar", "İslami gerekler", "Kuran hükümleri" gibi değerlendirmeler görülmektedir. Şeriatın dindar olmayanlar nezdindeki olumsuz çağrışımlarına getirilen eleştirel yaklaşım söylemdeki ortaklaşmalar arasındadır. Radikal dindarlık biçimi dâhilinde "şeriat" kavramına ilişkin söylem örneği aşağıda verilmiştir:

Yani İslâm hukukuna dair bir şeydir desem, biraz daha az ürkütücü gelecek insanların kulağına. Yani işte bir şey oldu, şey geldi, şeriat geldi, şeriat gelecek, şu olabilir bu olabilir falan ama geldiği zaman ne olabilir yani... Yani işin şey korkutan tarafı ne? Şimdi şeriat dediği şey İslâm nizamı. Mevlâ ben seni yarattıysam bir kural koydum; bunun çerçevesinde yaşamanı istiyorum, diyor. Meselâ el kesme hadisesi bile adam bir şey yapıyor, bir hata ediyor, ama emin ki eğer, eğer benim şeyim kesilecekse, eğer o elim kesilecekse ve ben ahirette bu yaptığım hatadan dolayı mesul olmayacaksam ben elimin kesilmesine razıyım diyor. Yani o yüzden şeriatın kestiği parmak acımaz derler. İş ahirete yönelik yani…

(3. Erkek, 23 yaşında, Biyoloji bölümü mezunu)

Radikal dindarlık biçiminde laiklik ve iktidar partisine ilişkin "din dışı" nitelendirmesi önemli bir söylem hacmine sahiptir. "Laiklik", baskın İslami referanslar ve Kuran'a gönderme yapan çerçevede, 'İslam'la bağdaşmayışı', 'Fransa'da doğmuş olması ve dinin içeriğiyle olan açmazları' ve 'İslami yaşantıyı kısıtlayıcı yönü' ile olumsuz değerlendirilmektedir. "İktidar partisi" ise, aşağıda verilen söylem örneğindeki gibi, baskın olarak olumsuz olarak değerlendirilmesinin yanı sıra, 'konuşmaktan imtina edilen' veya 'hem olumlu hem olumsuz değerlendirmelerle' ele alınmıştır. Laiklik ve iktidar partisine ilişkin söylem örnekleri aşağıda sırasıyla verilmiştir.

Laiklikle çok da örtüşen bir tarafım yok. Laiklik ilkesi aslında İslam'la örtüşen bir şey değil. ... İslam'ın olduğu yerde laiklik olmaz. Eğer ben laikim diyorsa (birisi) İslam'la çelişiyordur. ... (Laiklik denince) İslam'ı sevmeyen, sakala düşman, çarşafa düşman elindeki çok rahat hayatın gideceğinden korkan insanlar geliyor gözümün önüne.

(8. Erkek, 37. Yaşında, Serbest Meslek)

Laiklik, laikliğin dini yoktur bence. Açıkça söylemek gerekirse dini varsa… dini ne laikliğin, din ve devlet işlerinin ayrılması diyor… İşte (diyorlar) din karışamaz…bence karışır, karışması lazım. Çünkü her din Kur'an-ı Kerim'de her türlü emir var, yasak var… Doğru da belli yanlış da belli. Bence laiklik iyi bir şey değil.

(36. Erkek, 30 yaşında, Çiftçi)

AK Parti'nin icraatlarını İslam'a zarar verici bir virüs, bir hareket olarak değerlendiriyorum, yani İttihat Terakkinin Jön Türkler hareketinin bir devamı olarak, dinin yozlaştırılması, dinde reform yapılarak sosyal ve toplumsal hayatta dini ahlakın rafa kaldırılıp Avrupai bir hareket, hayat tarzının yerleştirilmesi için bir rol oynadığı düşüncesindeyim.

(10. Erkek, Hoca)

Olumlu tarafları mesela dinde, dine hoş bakması ya da dini nasıl anlatayım (...) AK Parti'nin siyasi görüşü tamamen dindir demek istemiyorum çünkü hiçbir siyasi parti İslamiyet'i tamamen bana göre yansıtamaz zaten, bu mümkün değil; ama işte bi takım yaşam şekillerinde olumlu düzenlemeler yapıyor ya da dine yakın şeyler yapmaya çalışıyor, bunlar hoş. Ama onların yaptığı kötü şeyler de dine yansıtılınca işte o zaman İslamiyet'e zarar veriyor. Bu taraftan da hoş değil, çünkü AK Parti eşittir İslamiyet olamaz zaten.

(31. Kadın, 37 yaşında, Ebe/Hemşire)

2) Muhafazakâr dindarlık

Muhafazakâr dindarlık biçiminde temel referans çerçevesi *Kuran*, *Sünnet* ve *kültür* olarak değerlendirilmekte ve din "kişisel ihtiyaçlara cevap veren bir yapı olarak" olarak temsil edilmektedir. Muhafazakâr dindarların söylemlerinde, değişime direncin radikal dindarlık biçimine göre daha az olduğu ve –

aşağıdaki ikinci söylem örneğindeki gibi- diğerine koşullu bir hoşgörü biçiminde şekillendiği görülmektedir:

Din hayatın çok önemli bir boyutu, çok önemli bir kısmı insanı insan yapan temel unsurlardan bir tanesi din. (...) İnsanı besleyen, yani şöyle şimdi, mesela insan ruh ve bedenden oluşuyorsa, nasıl bedenimizi besleyen bir sürü unsur varsa, ruhu besleyen de bir şey dindir.

(37. Erkek, 47 yaşında, Bankacı)

(...) sonuçta kişi ne yaptıysa onun hesabını verecek onun bedelini muhakkak görecek yine diyorum ya bakın kim olursa olsun ateist bile olsa sevgi muhabbetimiz asla eksik olmaz, yani yargılamam yadırgamam ama telkinde, uyarıda bulunurum. Yapılır arkadaşlık ortamı muhabbet ortamı yapılır ama bir yere kadar, sınırlı bir yerden öteye geçemezsin. Çünkü her şeyin bir hesabı var örneğin, adam sahibinden izinsiz bir kürdanı kullanmış ahirette bunun 40 yıl hesabı sorulmuş dünyaya tekabül 40 yıl onlarda inanç yok onlarda inanma azmi diye bir şey yok bir yere kadar onlarla arkadaşlık ortamı dostluk muhabbet olur bir yerden sonra asla.

(11. Erkek, 21 yaşında, Çiğ köfteci)

Muhafazakâr dindarlar, iktidar partisini çoğunlukla "İslam'a hizmet eden bir hareket" olarak olumlu yönde nitelemektedirler. Bunun yanında, daha az sıklıkla, iktidar partisinin olumlu ve olumsuz yönlerinin bir arada ifade edildiği de görülmektedir.

AK Parti bence gerçekten çığır açtı Türkiye'nin her tarafından her kesimi, nasıl derler hani kucak açabildi yani bir sürü insan onu destekliyor, dindar olmasa da. Yani hani her yaptığına doğru diyemem tabi ki sonuçta bir sürü yanlış şey de yapıyor bence, hani bugüne dek benim gördüğüm çok da yaşım da büyük değil yani ama en iyi iktidar partisi o yani yaptıkları da görülmeyecek gibi değil yani bence (...) Yani ekonomide bence hani insanlar bunu görmüyor ama Türkiye'ye çığır açtı diyebilirim. Ben bunun beş altı yedi belki yıl öncesini hatırlıyorum çocuktum ama hani gerçekten çok fazla farklı kriz krizler vardı, şu an Türkiye'nin gelir durumu çok daha iyi (...) insanlara karşı da hani yani bence öyle evet daha özgür bir ülkede yaşıyoruz…

(12. Kadın, 20 yaşında, Üniversite öğrencisi)

'Euzübillahiminaşşeytan vessiyaset' olarak değerlendiriyorum ve asla siyasete giren insanın temiz kalamayacağını düşünüyorum. Fakat (AK Partiyi) ehveni şer olarak, iki şerden en az şerlisi olarak (değerlendiriyorum). Şu an Cenab-ı Hakk'ın marziyatını insanlara iletmek noktasında ve şeriat-ı Muhammediyeyi yaşamak noktasında ve insanlara faydalı olmak noktasında ve başı secdeye en yakın insanlar olarak AK Parti hükümetini ve Abdullah Gül'ü, Tayip Erdoğan'ı, Ahmet Davutoğlu'nu ve diğer(lerini) görüyorum. Benim gözümde samimi bir Müslüman olarak (bu) değerli insanların icraatlarını ehveni şer olarak değerlendirip o şekilde ben onlara kemal-i sürur ile oy veriyorum.

(14. Erkek, 27 yaşında, Kulak protezcisi)

Laiklik, muhafazakâr dindarlık biçimi açısından, "din ve vicdan özgürlüğü", "gerçek dindarlığın teminatı" veya "dini kontrol eden bir sistem" söylemleriyle öne çıkmakta ve Türkiye'de "hayata geçirilmesindeki problemler" sözbirliğiyle ifade edilmektedir.

Şu andaki laiklik kavramına, gerçek laiklik olarak uygulanmadığı kesin. Şimdiye kadar yani öyle uygulanıyordu, herkes istediği gibi ölçüp biçiyordu laikliği ama din ve vicdan özgürlüğü değil miydi laiklik?... Ama hiç öyle bir şey var mıydı şimdiye kadar? Yoktu. Yenice kendi kimliğini almaya başladı laiklik. Ben öyle düşünüyorum.

(41. Kadın, 35 yaşında, Ev hanımı)

(...) laiklikten asla korkmuyorum, hatta ve hatta laiklik gerçek dindarlığın bir teminatıdır diye de algılayabilirim, söyleyebilirim yani. Dolayısıyla dindarlığı laikliği iyi yorumlamak lazım. Din ve vicdan özgürlüğünün kendisidir deniliyor. O zaman müdahale olduğu zaman işte o zaman laiklikten çıkıyor. Devlet laiktir, ama birey, insan laik değildir…

(39. Erkek, 55 yaşında, Müftü)

Şeriat kavramına ilişkin değerlendirmeler, muhafazakâr dindarlarca "insanı terbiye eden kurallar bütünü" olarak temsil edilmektedir. Bu yöndeki söylem örneği aşağıda verilmiştir:

Şeriat dediğin zaman aklımda öncelikle İslami bir yaşam tarzı, birinci noktada İslami bir yaşam tarzı (geliyor). ... Yaratıcı tarafından sunulmuş uyulması gereken kurallar, kaideler olarak ben bunu biliyorum ve bu şekilde düşünüyorum, algılıyorum yani. Bir şeyin kullanım kılavuzu gibidir yani bir şeyin, bir aletin, bir makinenin kullanım kılavuzu gibi. İnsanın da yaşama kılavuzu, insanın da hareket etme kılavuzu yani bu dini hayat olsun sosyal hayat olsun yani iş hayatı olsun İslamiyet bunun bütün çevrelerinde, bütün noktalarında bunu aydınlatmış yani. Nasıl ilişkiler olması gerekiyor, nasıl yaşaması gerekiyor, neleri yapması, neleri yapmaması gerektiği noktasında bütün bunların kurallar, kaideler çerçevesinde hepsinin bir bütününe yani, İslam çatısı altında buna şeriat deniyor. Ama günümüzde insanların gözlerinin korkutulmasıyla, belki farklı şekilde empoze edilmesiyle şeriat dediğin zaman işte kafa kelle koparılması falan filan gibi böyle şeyler algılanabiliyor. Yani benim kafamda hayat tarzı olarak İslami bir edep içerisinde yaşanan bir olay olarak görüyorum yani.

(21. Erkek, 30 yaşında, Usta öğreticisi)

3) Ontolojik/Bütünsel dindarlık

Laiklik, şeriat ve iktidar partisi arasında bir gerilim veya çatışma aramak yerine, aralarında uyum aramaya eğilim ve bu yapıları bütüne odaklı biçimde karşılıklı ilişkisellik içinde ele almaya dönük yakla-

şımlar ontolojik/bütünsel dindarlık biçimini oluşturmaktadır. Buna göre, çoğu söylemde "bir var olma biçimi olarak din" temsilinin kendini gösterdiği ontolojik/bütünsel dindarlık biçimi, referans çerçevesi olarak dinsel bir arka planda *ortak değerlere* gönderme yapan bir söylem pratiğini kapsamaktadır. Ayrıca, diğerine hoşgörülü tutumun ve değişime ilişkin düşük düzeyde direncin söz konusu olduğu görülmektedir.

Bir eşcinseli ya da bir travestiyi düşünebiliriz. Yaptığı tercihler konusunda kimi zaman espri konusu yapılabiliyor öfke halinde bazı bireyler aşağılayıcı ifadeler kullanabiliyor kendileri için ancak kendilerine hakaret etme kendilerine aşağılama öfke anında öfkenin yatıştırılması için onların bir araç olarak kullanılması yerine bir birey olarak onlara da değer verilmesinden yanayım. Bana göre hümanist bir yapı olmalı ortada. Çünkü onlara saldırmak onlara zarar vermek zaten sadece onlara değil kendi tercihlerini yapıp kendi hayat tarzlarını oluşturmuştur diğer bireylere yönelik saldılar da yasaklanmıştır.

(13. Erkek, 26 yaşında, Üniversite öğrencisi)

Laiklik, şeriat ve iktidar partisine ilişkin ontolojik/bütünsel dindarlık biçimindeki söylem örnekleri sırasıyla aşağıda verilmiştir:

Laiklik dinsizlik değildir, ama laiklik adı altında insanların dinini yaşamalarına engel olmak yine zulümdür yani din işleriyle devlet işlerinin birbirinden ayrılması zaman diyanet işleri var devlet bakanlığından ayrılmalı bağımsız olmalı ve vakıflar tarafından yönetilmeli diyorum. Hala din işleri ile devlet işleri ayrı değil, niye o zaman Cuma namazlarını işte devlet bakanlığı tarafından okutulması gerektiği söyleniyor… Devlet kontrol etmeli, işte bunlar napıyor ne ediyor bilmeli, devletin kontrolü altında güvenlik açısından olmalı ama özgür bırakılmalı. Mademki laiksek ama laiklik adı altında insanların dinini yaşamasına engel olmak zulümdür yani…

(50. Kadın, 22 yaşında, Üniversite öğrencisi)

Şeriatın kendisi namazdır ya da oruçtur ya da bu kâinatın kendisi şeriattır. (…) yani şeyi, laiklik geldi diye şeriatı yok sayamazsın. Ben öyle diyeyim sana, öyle bir açıklama yapayım. Kâinatın kendisi şeriattır. Allah'ın kanunları her yerde hükmediyordur. Tabiata bakıyorsun bir şeriattır, yağmurun yağması bir şeriattır, güneşin doğum batması bir şeriattır. Benim düşüncem bu.

(1. Erkek, 29 yaşında, Güvenlik görevlisi)

Yani siyaset girince işin içine insanın zaten çok doğru olması mümkün değil. Bu doğruluğu el üzerinde de tutmaya çalışması lazım ki bunu ne kadar tutuyor. Belki içinde işte hani en çok rahatsız olduğum şey yolsuzluktur bilmem nedir. Bunları çok aza indirgemesi gerekiyor belki de ki insanların gözü, temsil ettikleri şey, bir dini temsil ediyorlar yani orada bunu yaptığın zaman Müslüman yapıyor diyorlar. Belki hani bu dini çok fazla temsil etmese, iyi hoş gözükseler de, Müslümanlıklarıyla ön plana çıkamasalar yani belki daha doğru olur. Çünkü çok büyük bir tehlike alıyorlar ve çok büyük bir zan altına gidiyorlar yani.

(29. Kadın, Üniversite öğrencisi)

Tartışma

Dini inançlar hem sosyal temsillerin hem de sosyal kimliğin oluşması ve sürdürülmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bir dine ait olmak ve o din üzerinden hayatı kurgulamak, bir ölçüde prizma işlevi görerek, var olan sistemlere, kavramlara ve sosyal ilişkilere dair öngörülebilir ve kontrol edilebilir bir bakış açısı sağlarken (Kay ve ark., 2008); aynı zamanda gruplararası ilişkiler düzeyinde üzerinde taşıdığı güçlü referanslar yoluyla sosyal ilişkileri etkilemektedir (Ysseldyk ve ark., 2010).

Dindarlığın katmanlı ve tamamlanmamış bir içerikte olması, farklı bağlamlarda çeşitli yönleriyle görünür olmasını ve yeniden inşa edilebilir olmasını kolaylaştırmaktadır. Farklı boyutlarda ele alınan (bkz. örn. Allport, 1950; Glock, 1962) dindarlığın farklı görünümlerinin nasıl sınıflandırılması gerektiği çeşitli zorlukları içinde barındırmaktadır (Glock, 1998). Araştırmaya dâhil edilen katılımcıların dindarlık biçimleri her ne kadar belirli parametrelere göre sınıflandırılmaya çalışılsa da söylemin ilişkisel doğası, örneğin bir dindarlık biçimine dâhil edilen katılımcının, farklı söylem pratikleri içinde diğer dindarlık biçimlerine de dâhil edilebileceğini göstermektedir. Bu durum bir çelişki ya da tutarsızlıktan ziyade; yaşamın farklı alanlarına ilişkin koşulların birbirleriyle dinamik etkileşimine göndermektedir. Diğer bir deyişle bir dindarlık biçimine dâhil edilen dindar bir kişinin karşılaşması muhtemel olgu ve olaylara ilişkin algı ve değerlendirmelerini, sadece dâhil olduğu dindarlık biçiminin özelliklerine dayanarak doğru bir şekilde tahmin etmek mümkün olmayabilir. Davranışların arka planındaki değişkenler çok faktörlü ve ilişkisel bir özellik içinde etkide bulunmaktadır. Buradan hareketle, bir sosyal olgu-

nun farklı görünümleri arasında katı ve değişmez ayrımlar olduğunu ileri sürmek, o olgunun farklı bağlamlarındaki görünüşleri için geçerli olmayabilir.

Araştırmanın verilerinden hareketle inşa edilen dindarlık biçimleri (radikal dindarlık, muhafazakâr dindarlık ve ontolojik/bütünsel dindarlık), Yapıcı'nın (2002) önerdiği dindarlık modelindeki sırasıyla "dogmatik dindar" "muhafazakâr dindar" ve "liberal dindar" türleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak Yapıcı'nın (2002) *patolojik dindarlık* olarak tanımladığı ve dini dogmatizmin ileri aşamasında ortaya çıkan 'fanatik dindarlık' bu araştırmada doğrudan gözlenmemiştir.

Dinle ilişkilenme biçimi olarak "radikal dindar" bir yaklaşıma sahip olan katılımcıların, laikliğe, şeriata ve iktidar partisine ilişkin algı ve değerlendirmelerinde, "şeriat" ideal düzen olarak, "laiklik" verili sistem olarak ve "iktidar partisi" ise verili sistemi ideal düzene dönüştürme aygıtı olarak temsil edilmiştir. Buna göre iktidar partisine olan destek, ideal düzeni getirme ve ideal düzendeki ilkelere sadık kalma koşuluna bağlanmıştır. Bu durumun radikal dindar bir kimsenin sosyal kimliğinin sınırlarını ve amaçlarını belirginleştirerek daha da keskinleştirdiği ileri sürülebilir. Oysa ontolojik/bütünsel dindarlık inancında "laiklik", din ve vicdan hürriyetini sağlayan bir pratik; "şeriat" yaşama rehberlik eden bir yapı ve "iktidar partisi" ise hizmet üreten bir yapı olarak temsil edilerek, bu üç kavram arasında doğrudan çatışmacı bir bağ kurulmamıştır. Muhafazakâr dindar için ise, "iktidar partisi" İslam'a hizmet eden bir hareket; "laiklik" din ve vicdan özgürlüğü, gerçek dindarlığın teminatı veya dini kontrol eden bir sistem ve "şeriat" ise insanı terbiye eden kurallar bütünü olarak temsil edilerek, var olan kültürel ve politik iklimin söylem pratikleriyle uyum sergilenmiştir.

Kaynakça

Allport, G. W. (1950). *The individual & his religion.* New York: MacMillan.

Augoustinos, M., Walker, I. ve Donaghue, N. (2014). *Social Cognition: An Integrated Introduction.* London: Sage Publications.

Breakwell, G. M. (1993). Social representations and social identity. *Papers on Social Representations*, *2*(3), 1-20.

Glock, C. Y. (1962). On the study of religious commitment. *Religious Education: The Official Journal of the Religious Education Association, 57* (S4), 98-110. http://dx.doi.org/10.1080/0034408620575407

Glock, C. Y. (1998). *Dindarlığın boyutları üzerine*. (1. Baskı). (M. E. Köktaş Çev.), Y. Aktay, M. E. Köktaş (Der.). Din Sosyolojisi içinde (ss. 250-274), Ankara: Vadi Yayınları (1969).

Kay, A. C., Gaucher, D., Napier, J. L., Callan, M. J. ve Laurin, K. (2008). God and the government: Testing a compensatory control mechanism for the support of external systems. *Journal of Personality and Social Psychology, 95*, 18-35.

Moscovici, S. (1981). On social representations. *Social Cognition: Perspectives on everyday understanding* içinde (ss.181-209). London: Academic Press.

Moscovici, S. ve Hewstone, M. (1983). Social Representations and Social Explanations: From the "Naive" to the "Amateur" Scientist. *Attribution Theory: Social and Functional Extensions* içinde (ss.98-125) M. Hewstone (Ed.) Oxford: Blackwell.

Moscovici, S. (1984). The Phenomenon of Social Representations. *Social Representations* içinde (ss.18-77). Cambridge University Press, UK.

Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European journal of social psychology, 18*(3), 211-250.

Moscovici, S. (1994). Social representations and pragmatic communications. *Social Science Information, 33*(2), 163-177.

Tajfel, H., Flament, C., Billig, M. G. ve Bundy R. P. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology, 1*(2) 149-178.

Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *The social psychology of intergroup Relations* içinde (ss.33-37). W. G. Austin ve S. Worchel (Ed.), Monterey, CA: Brooks/Cole.

Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. *Psychology of intergroup relations* içinde (ss.7-24). I. S. Worchel ve W. G. Austin (Ed.). Chicago, IL: Nelson-Hall.

Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology,* 33, 1-39.

Parker, I. (1987). Social representations: Social psychology's (mis)use of sociology. *Journal for the Theory of Social Behaviour, 17*(4), 447-469.

Wagner, W., Duveen, G., Farr, R., Jovchelovitch, S., Lorenzi-Cioldi, F., Marková, I. ve Rose, D. (1999). Theory and

method of social representations. *Asian Journal of Social Psychology, 2*(1), 95-125.

Yapıcı, A. (2002). Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2*(2), 75-117.

Ysseldyk, R., Matheson, K. ve Anisman, H. (2010). Religiosity as identity: Toward an understanding of religion from a social identity perspective. *Personality and Social Psychology Review*, *14*(1), 60-71.